

THE JOURNAL OF
OTTOMAN STUDIES

KÜLLİYAT

OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

MUHAMMED MAZLUMZÂDE EL-HASEKÎ VE TEFSİR-İ CÜZ-İ NEBE İSİMLİ TEFSİRİ

Ömer Faruk YILMAZ¹

Özet

17. yy. âlimlerinden Muhammed Mazlumzâde el-Hasekî, Tefsir-i Cüz-i Nebe isimli Osmanlı Türkçesi ile kaleme aldığı eserinin mukaddimesinde belirttiği üzere tahsilini Enderun'da ikmal etmiş bir Osmanlı devlet adamı ve aydındır. Başta tefsir olmak üzere birçok ilim alanında hizmet etmiştir. Ancak Tefsir-i Cüz-i Nebe günümüze ulaşan tek eseridir. Hayatı hakkında kaynaklarda pek bilgi bulunmamaktadır. Üzerinde çalıştığımız yazma eser, Kur'ân'ın son cüzü olan Amme cüzünü kapsayan bir çalışmasıdır. Çalışmada, 30. cüzde mevcut olan sûrelerin Mekkî-Medenî bilgisi, ayetlerin kelime ve harf sayıları, bazı kelimelerin lügavî manaları ve kırâat imamlarının farklı okuyuşları belirtilmiştir. Bununla beraber esbâb-ı nüzûl bilgileri, sahâbe ve tabiûn kavillerine de yer verilmiştir. Ayrıca eserde Zemahşerî, Kevâşî, Beydâvî, Beğâvî ve Sülemî gibi müfessirlerden nakillerin yanında, "bazı müfessirîn" veya "ekserî müfessirîn" gibi ifadelerle isim verilmeden de nakiller yapılmıştır. Çalışmada, tefsirin metodu incelenmiş rivâyet ve dirâyet yönünden zengin olmakla beraber, ancak rivâyet yönü ön planda olan tefsirlerden olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Mazlumzâde el-Hasekî, Tefsir-i Cüz-i Nebe, Osmanlı Müfessirleri.

Muhammed Mazlumzâde el-Hasekî and Tefsir-i Cüz-i Nebe

Abstract

Muhammed Mazlumzâde el-Hasekî is a 17th century scholar. As he mentioned in the introduction of his book called Tefsir-i Cüz-i Nebe which he wrote in Ottoman Turkish, he is an Ottoman statesman and intellectual who completed his education in Enderun. Quranic exegesis being his main field, he was active in different fields of Islamic science. Tefsir-i Cüz-i Nebe is the only written work of him that we have today. There isn't much information about his life in historical resources. The research that we are working on is about one of his works that deal with the Quran's last part called Amme. In this research of the 30th juz of the Quran, we indicated Meccan and Medinian surahs, numbers of the words and letters of ayats, dictionary meanings of some words and different recitation styles of the imams of kiraat. As well as this, the information on the revelation reasons, sayings of sahabe and tabiun are some aspects of riwaya in the exegesis. As well as narrating from exegetes like Zemahşerî, Kevâşî, Beydâvî, Beğâvî and Sülemî, there are narrations with phrases like "some exegetes" or "most exegetes" without mentioning any name. In the research, the method of exegesis was studied, both riwaya and diraya methods are present. However, it was obvious that riwaya method is used more in this work.

Keywords: Exegesis, Mazlumzâde el-Hasekî, Tefsir-i Cüz-i Nebe, Ottoman Exegetes.

¹Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi.
farukylmz36@gmail.com

GİRİŞ

17. yy. Osmanlı'da Tefsir Geleneği

Osmanlı tarihine bakıldığında insanların Kur'an'ı okumaya, ezberlemeye ve onu anlamaya önem veren bir toplum olduğu görülmektedir. Kadın-erkek birçok kişi Allah'ın kitabını ezberler, tefsir, hadis, kırâat vb. derslerle halk seviyesinde bile meşgul olanlar olurdu. Ulema seviyesinde ise bu meşguliyetin bazı tefsir kitaplarını ezberlemeye kadar vardığı görülmektedir. Medreselerde tefsir ilmi, okutulan ilimlerin zirvesi kabul edilmekte, alt seviyede okutulan ilimlerin Kur'an'ı anlamada birer basamak olduğu belirtilmektedir. (Abay 1999: 250) Bütün İslâmî ilimlerin amacı, Hz. Muhammed'in (sav) Allah'tan getirdiği vahyi tefsir etmek, anlamak, ondan hüküm çıkarmak ve onu hayata tatbik etmek olmasından ötürü okunması gereken en önemli ilimlerden biridir. Osmanlı'da eğitim verilen yerlere bakıldığında, gündelik hayatta ibadet merkezi olan camilerin eğitimde önemli bir konumda olduğu görülmektedir. Camilerin dışında ilim ve eğitimin başlıca adresi ve en önemli müessesesi ise medreselerdir. Programlı eğitim döneminde ve öncesinde medreselerde tefsir dâima en üst seviyelerde okutulmuştur. Ayrıca tefsir dersini okutacak müderrislerin bu alanda tam anlamıyla yetkin olmalarına özen gösterilirdi. Tefsir alanında okutulan eserlerin başında Beyzâvî'nin Envâru't-Tenzîl'i gelirdi, nitekim bu eser Osmanlı ulemâsı arasında önemli bir yere sahiptir. Gerek medreselerde gerek camilerde ve gerekse huzur derslerinde ağırlıklı olarak bu eser takip edilmiştir. İkinci olarak Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ı da ulema için tefsirde vazgeçilmez bir kaynak ve ders kitabı olmuştur. (Öztürk 2015: 34,35,40,45)

Osmanlı döneminde Kur'an'ın bütünü kapsayan müstakil tefsir sayısı oldukça azdır. Bu dönemin tefsir açısından verimsiz geçtiğini düşünmek ilk bakışta isabetli görünebilir. Fakat şunu belirtmek gerekir ki, bu dönemde yetişen âlimlerin tam tefsir yazma düzeyinde ilme sahip olmadıkları anlamına gelmez. Bu, tefsir alanında temel yapı taşlarının yerli yerine oturduğu, köklü ve sağlam bir geleneğin bulunduğu kabulüne dayanmaktadır. Ulema, eskilerin tekrarından ibaret olması mukadder gözüken telif eserler üretmeye çalışmak yerine, hazır bulunan bir ilmî geleneğe süreklilik ve işlerlik kazandırmıştır. Bu nedenle onlar, genel itibarıyla şerh ve haşiyeler başta olmak üzere sûre ve cüz tefsirleri kaleme almıştır. (Öztürk 2015: 65,67)

Tefsirde 17. asır, önceki dönemlere nazaran daha zor ve ağır geçmiştir. Bu dönemde duraklamalar başlamış, siyasette olan gerileme aynı şekilde ilme, eğitime ve kültüre de yansımıştır. Osmanlı, Avrupa'da meydana gelen bilimsel gelişmelere, yeni keşif ve buluşlara, savaş silahları ve teknik alanda elde edilen yeniliklere yeteri kadar uyum sağlayamamıştır. (Aydar 2017: 61) Tabii ki bu durum ilim erbabının eser ortaya koymasına tamamen mâni olmamıştır. Osmanlı'nın diğer asırlarında olduğu gibi 17. asırda da oldukça eser yazılmıştır. 16. ve 18. asırlarla karşılaştırıldığında bu dönemde yazılan tefsir sayısı azımsanmayacak kadar fazladır. Ancak Osmanlı'da 18. asırda siyâsî duraklamaların da etkisiyle daha az eser telif edilmişken, söz konusu 17. asırda eser yazan müfessir sayısı 578'dir. Bunların 363'ü Osmanlı topraklarında yazılırken, geri kalan 215 çalışma diğer bölgelerde yapılmıştır.² (Aydar 2017: 67)

Genel olarak baktığımızda 17. asırda pek çok alanda olduğu gibi tefsir alanında da kıymetli eserler vücuda getirilmiştir. Bizde çalışmamızda bu yazma eserlerden biri olan Muhammed Mazlumzâde el-Hasekî'nin Tefsir-i Cüz-i Nebe isimli sûre tefsirini ele alacağız.

1. MAZLUMZÂDE'NİN HAYATI VE TEFSİRİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

A. Hayatı

Müfessirimizin adı Muhammed b. Muhammed Mazlumzâde'dir. Ayrıca Haseki ismi ile de bilinmektedir. Hayatına dair kayıtlarda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Sicilli Osmânî'de, tahsilini Enderun'da tamamlamış,

² Önemli eserlerden bazıları: Aysî Mehmet (ö. 1015/1607) Tirevî Tefsîru'l-Kur'an, Şeyhülislâm Minkarizade Yahya Efendi (ö. 1047/1678) Tercümânü'l-Kur'an, Ali Çelebi b. Hüsrev İzniki (ö. 1107/1696) Keşfu'l-Esrar ve Hetku'l-Estar.

devlet kademesinde belli görevler yaptıktan sonra Şam, Mısır ve Bağdat valiliklerinde bulunmuş ve Bağdat görevi esnasında usulsüz bir uygulaması nedeniyle 1071/1661 yılında idam edilen Hasekî Mehmed Paşa'dan söz edilmektedir. (Süreyya 1998: 4/203) Fakat bu bilgiler arasında da "Mazlumzâde" şöhretine dair her hangi bir atıf bulunmamaktadır. Yani bu bahsedilen kişinin eserin müellifi ile aynı kişi olduğu belirsizdir ki eserin sonunda tefsirin hicri 1240 yılında tamamlandığı yazmaktadır. Diğer nüshanın da hicri 1260 senesinde tamamlandığı belirtilmiştir. Eserden anladığımız kadarıyla Muhammed Mazlumzâde sadece tefsir ilmini değil birçok ilmi Enderun'da ikmal etmiştir. Tefsir ilmine katkıda bulunmuş, bu eserini de daha fazla insana faydalı olması için Osmanlı Türkçesi ile yazmıştır.

Mazlumzâde hakkında Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı katalog veri tabanında yaptığımız araştırma dışında Devlet Arşivleri Başkanlığı'nın Osmanlı Arşivi Bölümü'nde yaptığımız tarama sonucunda da herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır.

B. Tefsirinin Genel Özellikleri

1. Tefsirin Tavsifi

Tefsir, tek ciltten meydana gelen, Osmanlı Türkçesi ile yazılmış bir eserdir. Bu eserin dört tane yazması bulunmaktadır. Çalışmamızda esas kabul ettiğimiz yazma nüsha ise Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi kısmında yer alan 265 numaralı yazma eserdir. Eserin kabı kırmızı renklidir. Toplam 114 varaktır. Eserin yayın tarihi de 1260 olarak kayıtlara geçmiştir.

Eserin ebatları 205X135-145X75 mm'dir. Tefsirin başı, son kısmı ve sure başlangıçları dışındaki sayfalar 19 satırdan oluşmaktadır. Kitabın kenarlarında boşluklar bulunmaktadır. Sol üst kısımda sayfa numarası yazmaktadır. Yer yer bu boşluklarda küçük notlar bulunmaktadır. Eser Nesih Hattı ile yazılmıştır. Kenar çizgileri tek çizgi ve kırmızı renktedir. Âyetlerin belirgin olması için üstlerine kırmızı çizgi çekilmiş, bazen de kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eserin mürekkebi siyah olmakla birlikte sure isimlerinde kırmızı mürekkep kullanılmıştır.

2. Tefsirin İçeriği

Müellif esere hamdele ve salvele ile başlamış ve 'emmâ ba'd' hitap faslı ile kendisini tanıtmıştır. Kendisinden bahsederken "fakîr", "hakîr", "nâtuvân" (güçsüz), "üftâde" (zavallı) tevazu sıfatlarını kullanmıştır. Ardından tahsilini Enderun'da ikmal ettiğini ifade etmiş ve eserden istifadenin genel olması için Osmanlıca Türkçesini tercih ettiğini belirtmiştir.

Mukaddime kısmından örnek:

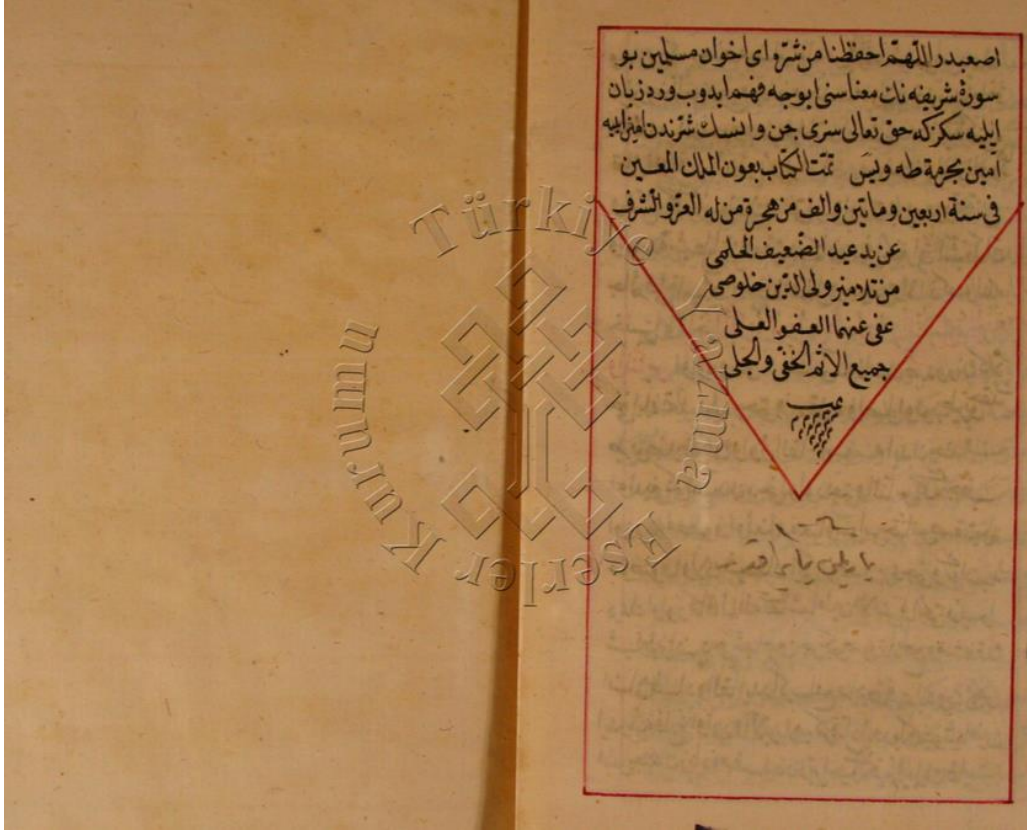

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 7301

Eserin sonunda ferağ kaydı bulunmamaktadır. Sadece eserin yazımının hicri 1240 yılında tamamlandığı belirtilmektedir. Bu eserin yine Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan başka bir nüshasında ise ferağ kaydı bulunmaktadır. Bu nüshanın yazarının Veliyyüddin Hulûsî'nin öğrencilerinden Hilmi olduğu eserin ferağ kaydında belirtilmiştir. Ayrıca eserin sonunda hicri 1240 yılında tamamlandığı ibaresi bulunmaktadır.

Ferağ kaydından örnek:

Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 265.

Kütüphane kayıtlarına bakıldığında eserin yazma olarak dört nüshası bulunmaktadır. Bunlar: Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa, 52; Hacı Mahmud Efendi 265; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 7301; Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Mecâmî Türkî Talat, 109'dur.

3. Tefsirin Üslubu

Üslup her esere özgüdür, müellifin bilgi birikimine ve bakış açısına özeldir. Tefsîr-i Cüz-i Nebe'nin üslubu da Mazlumzâde'nin ilmi, ahlaki ve kültürel birikimini yansıtmaktadır. Genel anlamda Mazlumzâde kendine has, açık ve anlaşılır bir üslup kullanmaya özen göstermiştir. Mazlumzâde'nin tefsirinin en belirgin özelliği her sûrenin başında, önce Mekki-Medenî bilgisini, sonra da âyet, kelime ve harf sayılarını vermesi, ardından ise âyetlerin tefsirine geçilmeden varsa sûrenin nüzul sebebini belirtmesidir. Ayrıca Kur'ân'ın son cüzünü kapsayan bu çalışmada, genellikle kısa ve veciz sûreleri içeren bir tefsir olduğundan birçok kelimenin açıklanmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu sebeple eserin dikkat çeken yönlerinden bir diğeri de Mazlumzâde'nin bilinmeyen kelimeleri açıklaması olmuştur.

Müellifimiz Mazlumzâde, bazı önemli konularda farklı görüşleri ve itirazları "denilir ki", "mervidir ki" gibi ifadeler kullanarak dile getirmiş, ardından değerlendirme yapmıştır. Mazlumzâde'nin eserini Osmanlı Türkçesi ile yazmasına rağmen bazı yerlerde Arapça açıklamalara yer vermesi de eserde dikkat çeken bir diğer husustur. Nitekim bazı âyetlerin tefsirinde uzun uzun Arapça açıklamalar da bulunmuştur. Mazlumzâde, yeri geldiğinde kelâm-akâid konularına değinmiş, "mütেকellimûn" diyerek kelimelerin görüşlerini belirtmiştir. Bazen Mutezile'nin görüşlerine değinerek, onların görüşlerinin yanlış olduğunu delillerle göstermeye çalışmıştır. Ayrıca, önemli bir uyarı ya da kıymeti hâiz bir bilgi verilmeden önce "bil ki", "bilin ki" gibi ifadeler kullanarak dikkat çekme yöntemini kullanmıştır. Son olarak belirtmemiz gereken diğer bir hususta, âyetlerin tefsirinde Arap âdetlerine ve kıssalara yer vermesidir ki tefsirine bir zenginlik katmıştır.

4. Tefsir'in Kaynakları

Mazlumzâde, çalışmasında tefsir, hadis, fıkıh ve kırâat gibi alanlarda birçok âlimin görüşlerinden faydalanmıştır. Kaynaklardan alıntı yaparken bazen eser ismi belirtmiş, bazen de yazarın ismini zikretmekle yetinmiştir. Örneğin Kevâşî'den (ö. 680/1281) alıntı yaparken eserinin ismi zikretmezken, Zemaşerî (ö. 538/1144) ve Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 766/1365) eserlerinin isimlerini vermekle yetinmiştir.

a. Tefsir Kaynakları

Mazlumzâde, eserinde birçok müfessirden ıktibasta bulunmuştur. İktibasta bulunurken ismini en çok zikrettiği kişi İbn Abbas'tır (ö. 68/687-688).³ Mazlumzâde'nin ismini zikrederek alıntı yaptığı sahâbi müfessirler:

İbn Mesud (ö. 32/652-653),⁴ Ubeyy b. Ka'b (ö. 33/654),⁵ Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661),⁶ İbn Ömer (ö. 73/692).⁷

İktibasta bulunduğu tâbiin âlimleri:

Rebi' b. Enes (ö. 53/673),⁸ Mücâhid (ö. 103/721),⁹ Dahhâk (ö. 105/723),¹⁰ İkrime (ö. 105/723),¹¹ Hasan-ı Basrî (ö. 110/728),¹² Katâde (ö. 117/735),¹³ Süddî (ö. 127/745),¹⁴ el-Kelbî (ö. 146/763),¹⁵ İbn Cüreyc (ö. 150/767),¹⁶ Mukâtil (ö. 150/767).¹⁷

İsmi zikrederek alıntı yaptığı diğer müfessirler:

İbn Talha (ö. 36/656),¹⁸ Zeccâc (ö. 311/923),¹⁹ Cevherî (ö. 400/1009),²⁰ Vâhidî (ö. 468/1076),²¹ Begâvî (ö. 516/1122),²² Kevâşî (ö. 680/1281),²³ Beyzâvî (ö. 685/1286),²⁴ Ebu'l-Bekâ el-Kefevî (ö. 1095/1684).²⁵

Eserin ismini zikrederek ıktibasta bulunduğu tefsirler ise şunlardır:

Zemaşeri (ö. 538/1144) Keşşaf,²⁶ Fahreddin er-Râzî (ö. 766/1365) Tefsîr-i Kebîr.²⁷

Ayrıca 'bazı müfessirîn' ve 'ekseri müfessirîn' gibi ifadeler kullanarak isim vermeden de nakiller yapmıştır.

³ Muhammed Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi. No: 265, vr. 5b, 20b, 33b, 37a, 42b, 50a, 51b, 52b, 57b, 61a, 66a, 73b, 83b, 86b, 88b, 100b.

⁴ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 50a, 57b.

⁵ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 98a.

⁶ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 101a.

⁷ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 98a.

⁸ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 36a.

⁹ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 7b, 51b, 54a, 86b.

¹⁰ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 42b, 86b.

¹¹ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 86b.

¹² Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 5b, 42b, 52b.

¹³ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 5b, 42b, 86b.

¹⁴ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 101a.

¹⁵ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 54a, 83b, 86b,

¹⁶ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 61a.

¹⁷ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 11a, 18b, 34b, 51b, 57a, 61a, 84a, 88b, 93a, 103a.

¹⁸ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 55a.

¹⁹ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 52b, 88a.

²⁰ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 75b.

²¹ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 55a.

²² Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 55a.

²³ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 5b.

²⁴ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 57a, 79b.

²⁵ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 8a.

²⁶ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 5b, 51a, 57a.

²⁷ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 63b.

b. Hadis Kaynakları

Mazlumzâde'nin Tefsir-i Cüz'i Nebe Eserinde bir çok hadis yer almaktadır. Genel itibariyle hadis kaynaklarına dair herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Yani Müfessir 'mervidir ki', 've fil-hadisî' veya 'hadisi şerifte vârid olduğu' gibi ifadelerle doğrudan hadis metnini vermiştir. Fakat bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'den nakleden kişilerin isimleri zikredilmiştir.²⁸ Bazı hadislerin başında ise 'Şeyhayn', 'Sahîhayn' ve 'Sahîh-i Müslim' denilerek hadisın Buhâri ve Müslim'de geçtiğine işaret edilmiştir.²⁹

c. Lügat ve Nahiv Kaynakları

Mazlumzâde birçok lügatten istifade etse de kelimeleri genellikle kendisi açıklamış, özellikle birden fazla manası olan anlaşılması zor kelimeler üzerinde durmuştur. Kelimenin çeşitli manalarını verdikten sonra ayette o kelimeyle neyin murat edildiğini söylemiştir. 'Lügat âlimleri' ve 'ehli Lügat' gibi genel ifadeler kullanmış, bazen de Lügat âlimlerinin ismini vererek kelimeleri açıklamıştır. İsimlerini zikrettiği dilciler şunlardır:

Ata b. Ebî Rebâh (ö. 114/732),³⁰ Halil b. Ahmed (ö. 175/791),³¹ Râgıp el-İsfahânî.³²

d. Kırâat Kaynakları

Mazlumzâde, eserinde lafızların farklı okunuşları ve hareke farklılıklarının anlama etkisine de değinmiştir. Müfessir, ekseriyetle kırâat imamlarının okuyuş farklılıklarına işaret etmiş, yeri geldiğinde de anlama kattığı incelik ve zenginliklere yer vermiştir.

Mazlumzâde'nin okuyuşlarına yer verdiği kırâat imamları şunlardır; İbn Kesîr (ö. 120/738),³³ Ebu Amr (ö. 154/771),³⁴ Hamza b. Habîb (ö. 156/773),³⁵ Abdullah el-Kisâî (ö. 189/805),³⁶ Ebu Bekr Şu'be b. Ayyâş (ö. 193/809),³⁷ Ya'küb el-Hadramî (ö. 205/821),³⁸ Ebu Hâtim Sehl b. Muhammed (ö. 255/869).³⁹

Bunların dışında müellif isim vermeden de kırâat konusuna atıf yapmış veya kendisi görüş belirtmiştir.

e. Tarih ve Sîret Kaynakları

Mazlumzâde, ayetleri açıklarken gerekli yerlerde tarihi olayları anlatmaktadır, fakat bu bağlamda isim belirterek herhangi bir esere atıfta bulunmamaktadır. O, "mervidir ki", "bazı rivayet de" gibi ifadeler kullanarak birçok yerde tarihi olaylara değinmektedir. Ayrıca o, İsrailoğullarına dayanan rivayetleriyle tanınan sahâbi Ka'b el-Ahbâr'a da (ö. 32/652-53)⁴⁰ bir yerde atıf yapmıştır.

2. TEFSİRDEKİ METODU

Tefsir denildiği zaman akla gelen usuller, Kur'ân-ı Kerîm'in baştan sona açıklanması ve Kur'ân'ın bazı kısımlarını içeren sûre veya ayet tefsirleridir. Muhammed Mazlumzâde'nin çalışması ise Kur'ân'ın bazı kısımlarını açıklayan tefsirlerdendir.

Müfessirin tefsirinde uyguladığı yöntem gelince; O, evvelâ sûrelerin başında Mekkî-Medenî bilgisini vermiştir. Mekkî-Medenî hususunda ihtilaf varsa buna işaret etmiştir. Ardından sûrenin âyet, kelime ve harf sayısını

²⁸ bkz. Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 33a, 82b, 84b.

²⁹ bkz. Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 19b, 34a, 60b.

³⁰ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 34a.

³¹ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 74a, 79b.

³² Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 79b.

³³ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 32a.

³⁴ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 43a, 48b.

³⁵ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 32a.

³⁶ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 32a.

³⁷ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 43a.

³⁸ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 43a, 48b.

³⁹ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 48b.

⁴⁰ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 28a.

zikretmiştir. Eğer varsa ayetlerin tefsirine başlamadan önce nüzul sebebine değinmiştir. Fakat bazı sûrelerde ilgili ayete geldiğinde nüzul sebebini zikretmiştir. Genel itibarıyla ayetleri tek tek ele alarak tefsirini yapmıştır. Ayet tefsirlerinde bilinmeyen kelimeler üzerinde durmuş, kelime tahlillerine yer vermiştir. Bunun yanı sıra gramer tahlilleri ve kırâat farklılıkları da tefsirde karşılaştığımız diğer unsurlardır. Müfessir bazen de konu ile ilgili hadislerle, sahabe ve tabiin sözlerine yer vermiştir.

Rivayet ve dirayetin dengeli bir biçimde mezc edildiği bu tefsirin ilk önce rivayet yönünü incelemeye çalışacağız.

1. Rivayet Yönü

Rivâyet yönünde ilk konumuz Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsiridir. İkincisi ise Kur'ân'ı insanlığa aktarmak ve açıklamak için gönderilen Hz. Peygamber (sav)'in âyetler hakkındaki açıklamalarıdır. Âyetlerin inişine şahit olan sahâbe ve sahabenin rahlesinde yetişen tabiinin Kur'ân'ın tefsiri hakkında söyledikleri, kırâat ve sûrelerin iniş sebepleri hakkındaki nakillerde rivayet yönünün diğer unsurlardır. Şimdi bunları belli başlıklar altında inceleyeceğiz.

a. Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsiri

Kur'ân'ı tefsir ederken kullanılan yöntemlerin başında âyetin başka âyetler ile tefsir edilmesi gelmektedir. Nitekim "Bu (kitap), âyetleri hakîm ve habîr olan (Allah) tarafından (en kat'î burhanlarla) desteklenmiş ve açıklanmıştır"(Hud, 11/1) âyetinde belirtildiği gibi Kur'ân'ın ilk müfessiri yine Kur'ân'dır. Bu metot hemen her müfessir tarafından kullanıldığı gibi çalışmamıza konu edindiğimiz tefsirimizde de birçok örneği bulunmaktadır. Bütün örneklerle değinemeyeceğimiz için birkaç örnek vermekle yetineceğiz.

Mazlumzâde, İnşirah Sûresinin "أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ وَوَضَعْنَا عَنكَ وِزْرَكَ" (Ve senden o yükü kaldırdık ki o (yük) senin sırtını bükmişti.)⁴¹ âyetinde ki 'وِزْرُ' kelimesinin elemenden kinaye olduğunu, asla bunun büyük bir günah manasına gelmediğini, ağır bir yük manasına geldiğini belirtmiştir. Fetih sûresinde ki: "Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını mağfiret etsin..."⁴² âyetiyle İnşirah sûresindeki âyetini açıklamış ve görüşünü desteklemiştir. Devamında ise Enbiyadan zillet bile sâdir olamayacakken ağır bir günahın Peygamber'e (sav) nisbet edilmesinin mümkün olamayacağını belirtmiştir.⁴³

Mazlumzâde "وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الطَّارِقُ" ⁴⁴ âyetlerinde geçen 'الطَّارِقُ' kelimesinin 'gece görünen' manasına geldiğini söylemiştir. Âyetlerinin genel manasının 'Ya Muhammed bu ikisi üzerine kasem olsun ki 'الطَّارِقُ'ın ne olduğunu sana kim bildirdi?' olduğunu ifade etmiştir. 'الطَّارِقُ' kelimesinin açıklaması ise hemen devamında ki âyette 'النَّجْمُ النَّاقِبُ' (karanlığı delen yıldızdır) şeklinde gelmiştir. Mazlumzâde, 'النَّاقِبُ' kelimesi delici ve ışık veren manasına gelmektedir ki gece ortaya çıkıp âleme ışık verir, açıklamasını yapmıştır.⁴⁵

b. Kur'ân'ı Hadisle Tefsiri

Hz. Muhammed'in (sav) sözleri, fiilleri ve takrirleri manasına gelen hadis, teşrîf kaynağı bakımından ikinci sırada gelir. Tefsir ilminde de Kur'an'ın Kur'ân'la tefsirinden sonra, Kur'an'ın hadisle tefsir edilmesi gelmektedir. Nitekim Hz. Peygamber: "Size iki şey bıraktım. Onlara sarıldığınız müddetçe yolunuzdan ebediyen sapmazsınız. Bunlar Allah'ın kitabı Kur'ân ve sünnetimdir." (Hâkim, el-Müstedrek, 1, 93) buyurmuştur. Sünnetin Kur'ân'ı tefsir hususunda ittifak vardır. Hemen hemen bütün müfessirler Kur'ân'ı hadislerle tefsir etmişlerdir. Mazlumzâde de âyetleri hadis ile tefsirine önem vermiş ve birçok yerde Hz. Peygamber'den nakledilen hadislerden yararlanmışır.

Örneğin, Mazlumzâde "İşte o gün yer kendi haberlerini anlatır"(Zilzâl, 99/4) âyeti ile ilgili Ebû Hureyre'nin naklettiği şu hadise değinmiştir. Hz. Peygamber (sav) bu âyeti okudu ve: "Arzın anlatacağı haberleri nelerdir, biliyor musunuz?" diye sordu. Yanındakiler: "Allah ve Resülü bilir!" diye cevap verdiler. Resulullah (sav) açıkladı:

⁴¹ İnşirah, 94/2-3.

⁴² Fetih, 48/2.

⁴³ Mazlumzâde, Tefsir-i Cüz'i Nebe, 64a.

⁴⁴ Târik, 86/1-2.

⁴⁵ Mazlumzâde, Tefsir-i Cüz'i Nebe, 37b.

"Bu haber, kadın ve erkek her kulun arz üzerinde işlemiş oldukları amellere şahitlik etmesidir. Her kul için arz: "Şu ayda, şu günde, şu şu işlemi yaptı" diyecektir"(Tirmizi, Kıyamet, 8) buyurmuştur.

Başka bir misalde "Şüphesiz bu hükümler ilk sahifelerde, İbrahim ve Mûsâ'nın sahifelerinde de vardır."(A'lâ, 87/18-19.) âyetini açıklarken naklettiği hadistir. Rivayet edildiğine göre Resulullah'a peygamberlere ne kadar kitap ve sahife indirildiği sorulması üzerine Hz. Peygamber (sav): "Hz. Âdem'e on sahife, Hz. İdris'e elli sahife, Hz. İbrahim'e otuz sahife, Hz. Musa'ya Tevrat, Hz. İsa'ya İncil, Hz. Davut'a Zebur ve bana Kur'ân nazil oldu."⁴⁶ buyurmuştur.⁴⁷

c. Kur'ân'ı Sahâbe ve Tâbiin Sözüyle Tefsiri

Hz. Peygamber'den (sav) sonra tefsir alanında en mühim rolü sahâbe almıştır. Sahâbeyi bu alanda yücelten iki şey vardır. Birincisi, sarsılmaz imanları, ikincisi ise hâdiseleri ve âyetlerin iniş sebeplerini müşahede edip, hükümlerle aralarında münasebet kurabilmeleridir. Tâbiin nesli ise tefsir ilmi başta olmak üzere İslâmî ilimleri sahâbeden aldığı için özellikle tefsir alanındaki sözleri Kur'ân'ı anlamada büyük önem arz etmektedir. Bundan dolayı ekserî tefsirde sahâbe ve tâbiin kavline önem verildiği gibi Mazlumzâde'nin eserinde de İbn Abbas başta olmak üzere birçok sahâbenin ve tâbiinin görüşlerine yer verilmiştir.

Örneğin, Mazlumzâde "Şâhitlik edene ve şâhitlik edilene andolsun ki!"(Buruc, 85/3) âyetinde şâhit ve meşhudun ne manaya geldiği konusunda ihtilaf edildiğini söylemiş ve İbn Abbas'tan şâhidin Allah (cc) manasına, meşhudun ise kıyamet günü manasında olduğunu nakletmiştir.⁴⁸ Böylelikle o, âyette müphem olan iki kelimeyi sahâbenin önde gelen tefsir âlimlerinden İbn Abbas'tan nakilde bulunarak açıklamıştır.

Bir başka örnek de, onun "Azgınlık için içinde çağlar boyu kalacakları bir dönüş yeridir."(Nebe, 78/22) âyetinde yaptığı açıklamadır. Şöyle ki: Bu âyetten anlaşılacağı üzere dünyada isyan edenlerin döneceği yer cehennemdir. Hasan Basrî'den rivayet edildiğine göre de cehenneme giden yol üç bin senedir; bin senesi yokuş, bin senesi iniş ve bin senesi de düzdür. Mücâhid'den rivayet edildiğine göre de çağlar boyu manasına gelen "أَحْقَابٌ" kelimesinin seksen 'harîf' olduğunu, her 'harîf'in ise sekiz yüz seneye tekabül ettiğini, her senenin üç yüz altmış gün ve her günün bin sene olduğunu söylemiştir.⁴⁹

Diğer bir örnek ise, Mazlumzâde'nin Tin sûresinin başında ki 'تَيْنٌ وَ زَيْتُونٌ' kelimelerinin ne manaya geldiği ile alakalı yaptığı açıklamadır. O, burada İbn Abbas, İbn Zeyd ve bazılarının göre diyerek farklı görüşleri dile getirmiş, kelimeleri şu şekilde açıklamıştır: 'والتَيْنِ وَالزَّيْتُونِ' (Yemin olsun incire ve zeytine.) âyetinde 'تَيْنٌ وَ زَيْتُونٌ' lafızlarının manasında ihtilaf edilmiştir. İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre: bu ikisi Arz-ı Mukaddeste iki dağın adıdır ki Süryânî dilinde 'طُورِ تَيْنَا' ve 'طُورِ زَيْتَانَا' denilir. Bu dağlarda incir ve zeytin çok yetiştiği için bu isimlerle müsemma olmuşlardır. İbn Zeyd'in rivayetine göre ise: 'تَيْنٌ' ile kastedilen Dimeşk Mescidi 'زَيْتُونٌ' ile kastedilen de Beytü'l-Makdis'tir. Çünkü bu yerlerde zeytin ve incir çoktur. Bazılarına göre ise 'تَيْنٌ' ile kastedilen Dimeşk beldesi 'زَيْتُونٌ' ile kastedilen Beytü'l-Makdis'tir. Bazılarına göre ise 'تَيْنٌ' ile kastedilen Kûfe, 'زَيْتُونٌ' ile kastedilen Şam'dır. Kimileri ise mutlak manada incir ve zeytin manasına gelir, Hak Teâlâ'nın bunlara yemin etmesi de faydalarından kaynaklanmaktadır, demiştir.⁵⁰

d. Kur'ân'ı Sebeb-i Nüzulle Tefsiri

Allah (cc) her şeyi bir sebebe bağlamıştır. Biz bunların bazısını görebiliriz, bazılarını da göremeyiz veya görsek de izah edemeyiz. İşte Kur'ân-ı Kerîm'in âyetleri de bu yönden iki kısma ayrılır. Birincisi Kur'ân'ın ekseriyetini teşkil eden ve bir sebebe bağlı olmaksızın, doğrudan doğruya Cenâb-ı Hakk tarafından indirildiğini söylediğimiz

⁴⁶ İbn Hibbân, Sahîh, II, 276.

⁴⁷ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 42b.

⁴⁸ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 33b.

⁴⁹ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 7b.

⁵⁰ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 66a.

âyetlerdir. İkincisi ise, bir sebebe bağlı âyetlerdir. Mazlumzâde de birçok sûrede ve birçok âyette nüzul sebeplerine yer vermiştir.

Mesela, Mazlumzâde, Abese sûresinin iniş sebebini bizlere şöyle aktarmıştır: Resûl-i Ekrem (sav) bir mahallede Kureyşin ileri gelenlerini İslam'a davet ederken Abdullah İbn Ümmü Mektûm Peygamber'in (sav) huzuruna gelip onun meşguliyetinden habersiz "Ya Resûlallah Hak Teâla'nın sana tâ'lim ettiği ilimden bana öğret" diye ısrarla rica edince Resûlullah, konuşması önemli olduğu için suratını ekşitti ve cevap vermeden Kureyş'in ileri gelenlerine yöneldi, ondan yüz çevirince bu sûre nazil oldu. Öyle ki bu sûre indikten sonra Resûl-i Ekrem (sav) Ümmü Mektûma ikram edip ve onu her gördüğünde "Ya Abdullah Rabbim senin için beni itâb eyledi" derdi, diye de rivâyet edildiğini bildirmiştir.⁵¹

Müfessir, bir başka örnek olarak Tekâsür sûresinin "Çoklukla övünmek sizi kabirlere varıncaya (ölünceye) kadar oyaladı." (Tekâsür, 102/1-2) âyetinin Benî Hâşim kabilesi ve Abdi Menâf kabilesi hakkında indiğini belirtmiştir. Bu iki kabilenin birbirine gerek varlık olarak gerekse çokluk olarak büyüklenmelerinden dolayı bir neticeye varamayıp kabilelerini hesap etmişler, Abdi Menâf çok gelince ölümleri de saymaya karar vermişlerdir. O zaman da Benî Hâşim kabilesi öne geçmiştir. Bu büyüklenme ve kibirleri için kabirlere gidip ölümlerini saydıklarından bu âyet indi denilmiştir.⁵²

e. Kur'ân'ı Kırâat İlmiyle Tefsiri

Kırâat ilmi, "Kur'ân kelimelerinin edâ keyfiyetlerini ve ihtilaflarını, nakledenlere nispet ederek bilmek" (Karaçam 2011: 61) demektir. Bir harfin farklı hareketlerle ya da bir kelimenin değişik harflerle, ilaveler veya eksiltmelerle okunması cümlelerin manasını etkilemektedir. Bu sebeple kırâat ilmi tefsir için olmazsa olmaz ilimlerden biridir. Kırâat ilmindeki farklı okuyuşlar tefsir ilmine zenginlik katan önemli unsurlardan sayılır. Bu başlık altında Mazlumzâde'nin tefsirinde değindiği bazı kırâat farklılıklarını inceleyeceğiz.

Mazlumzâde, bazen kırâat imamlarının isimlerini vermeksizin kırâat konusuna değinmiştir:

Mesela, ona göre "أَنَا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا" (Gerçekten biz, yağmuru bol bol yağdırdık. Sonra toprağı iyiden iyiye yarıdık.) (Abese, 80/25-26) âyetinde ki 'أَنَا' kelimesi kesrey-i hemze ile kırâat olduğunda yemeklerin nasıl ortaya çıktığını anlatan bir başlangıç cümlesidir. Lakin Kûfelilerin fetha ile kırâat etmesine göre, cümle "yemeklerden bedel olarak ortaya çıkması" manasına gelir. 'الصَّبْبُ' dökmek, 'الشَّقُّ' yarmak manasına gelir. Yani "biz gökten yağmur suyunu yeryüzüne indirdik, sonra da yeryüzünü yarıdık ki hububat yeşersin ve ortaya çıksın" demek olur. Müfessir burada, hem kırâat farklılığını ortaya koymuş hem de mananın nasıl değiştiğini açıklamıştır.⁵³

O, bazen de kırâat imamlarının isimlerini vererek açıklama yapmıştır:

Örneğin, "تَصَلَّى نَارًا حَامِيَةً" (Kızgın ateşe girerler.) (Gâşiye, 88/4) âyetinin tefsiri ki bunun manası "ateşe girerler" demektir. Yani 'çok şiddetli sıcak olan bir ateşe girerler' manasına gelmektedir. Ebû Amr, Yakup ve Ebû Bekr 'ت' harfini damme ile kırâat etmişlerdir. Bazı kırâat âlimleri de mübalağa anlamı vermek için şeddeli okumuşlardır.⁵⁴

Bir başka örnek ise "وَتُحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّا" (Malı da pek çok seviyorsunuz.) (Fecr, 89/20) âyetidir ki 'جَمًّا' kelimesi "çok" manasınadır. "Onlar açgözlü olmalarından dolayı hırsla kapılarak malı çok fazla severler" demek olur. Mazlumzâde, Ebû Amr, Sehl ve Yakub'un 'لَا يُكْرَمُونَ وَ يُحِبُّونَ' şeklinde kırâat ettiklerini, geri kalanların ise 'ي' harfi yerine 'ت' harfi ile okuduklarını aktarmaktadır.⁵⁵

⁵¹ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 17a.

⁵² Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 90a.

⁵³ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 20b.

⁵⁴ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 43a.

⁵⁵ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 48b.

2. Dirayet Yönü

Rivayet yönünü incelediğimiz Tefsir-i Cüz'i Nebe'nin şimdi de dirayet yönünü belli başlıklar altında incelemeye çalışacağız. Eserin lügat, nahiv, belagat, i'caz yönüne bakacağımız gibi kelâmi, fikhî yönlerine de değinmeye çalışacağız.

a. Tefsirin Lügat ve Nahiv Yönü

Lügat ilmi, Kur'an'ı Kerim'deki bazı kelimelerin asıl manalarını, muhtemel olan diğer manalarını, kelimelerin köklerini, kullanım şekillerini bilmeye yarayan ilimdir. Nahiv ilmi ise, Kur'an'ın korunması ve doğru anlaşılmasını sağlayan en önemli ilimlerden birisidir. Çünkü Nahiv ilmi, Kur'an'ın daha sonraki nesillerce en doğru şekilde anlaşılması ve onlara hatasız ulaştırılması adına yapılan noktalama ve harekeleme çalışmaları neticesinde tefsir ilmi için önem kazanmıştır. Müfessirimiz de birçok yerde hem lügat hem de nahiv bilgisini kullanmıştır. Bunlardan bazılarına değineceğiz.

Örneğin o, "إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكُؤْتُرَ" (Kevser, 108/1) âyetinde şu açıklamaları yapmıştır: Lügat âlimlerine göre 'كُؤْتُرٌ' kelimesi 'فُوْعَلٌ' veznindedir ki bu vezin çokluk için kullanılır. Araplar sayısı çok, miktarı yüksek, kıymeti yüce olan her şeye Kevser derlerdi. Nitekim oğlu seferden gelen Araplardan bir kişiye 'oğlun ne ile geldi?' diye sorulduğunda 'Kevser ile geldi' dediğini ve bunun hayırlı çok şeyle geldi demek olduğu nakledilmiştir. Müfessirlerin çoğu ise Kevser'in cennette bir nehrin adı olduğu görüşündedirler. Delil olarak da rivayet edilen şu hadistir: "Bu bir nehirdir, Rabbim onu bana vaat etmiştir. O nehir üzerinde pek çok hayırlar vardır." İşte bu nehrin Kevser olduğu ve içinde pek çok hayır bulundurduğu bildirilmiştir.⁵⁶

Müfessir başka bir yerde ise Zeccâc'a atıfta bulunur. Buna göre Zeccâc, "وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ" (Felak, 113/3) âyetinde geçen 'غَاسِقٌ' kelimesinin sözlükte "soğuk" manasına geldiğini, bu yüzden gecenin 'غَاسِقٌ' olarak isimlendirildiğini, çünkü gecenin gündüzden daha soğuk olduğunu söylemiştir. Mazlumzâde, bazılarının ise 'غَاسِقٌ' kelimesinden kastedilenin kamer (ay) olduğunu, zira kamerin batarken ışığının gittiğini ve siyah olduğunu belirttiklerini aktarmıştır.⁵⁷

Diğer bir örnek ise "وَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ" (Fil, 105/3) âyetidir. Müfessir bu âyet hakkında şu açıklamaları yapmıştır: kendinden önceki âyet olan 'أَلَمْ نَجْعَلْ' üzerine matuftur. 'أَبَابِيلَ' kelimesi de 'طَيْرٌ' kelimesinin sıfatıdır. Bölük bölük manasına gelmektedir. 'أَبَابِيلَ' kelimesi topluluk manasında olduğu için çoğuldur ve tekili de yoktur. Bazıları tekili 'أَبُولُ' veya 'أَبِيلُ' olarak, bazıları da 'أَبَالَةٌ' olarak kesre ve şeddeli 'ب' harfi ile gelir demiştir ki onlar üzerine helak olmaları için kuşlar fevç fevç, ayrı ayrı bir bütün olarak gönderildi, manasına gelmektedir.⁵⁸

b. Tefsirin İ'caz ve Belagat Yönü

Allah'ın bütün peygamberlerine verdiği mucizeler, kendi zamanlarında en yaygın olan ve toplumun önem verdiği olaylar ile ilgili olmuştur. Kur'an'ın bu yönünü İslâm âlimleri birçok eserlerde açıklamışlardır,⁵⁹ tefsir de bu açıklamaların yapıldığı alanlardan biridir. Müfessirimiz de bu âlimlerden biri olarak bazı edebi inceliklere ve Kur'an'ın mucizevî yönüne işaret etmiştir.

Örneğin "إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ" (İnfitar, 82/13-14) âyetinde bulunan 'أَبْرَارٌ' kelimesi 'بَرٌّ' kelimesinin çoğuludur. İyilik eden ve doğru söyleyen manasına gelir. 'فُجَّارٌ' kelimesi ise doğru yoldan çıkan ve yalan söyleyen manasına gelir. Bu iki kelimedenden kastedilen mü'min ve kâfirdir. Yani yalanı terk edip herkese iyilik etmeye gayret eden mü'minler cennette; yalan ile birleşmiş, herkese eziyet etme ve zarar verme gayretinde olan kâfirler

⁵⁶ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 100b.

⁵⁷ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 111a.

⁵⁸ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz'i Nebe, 96a.

⁵⁹ Bu eserlerden bazıları şunlardır: Ebu Abdillah Muhammed el-Vâsıtî (ö. 306/918) İ'câzu'l-Kur'an, el-Hattâbî (ö. 388/998) Beyânu İcâzi'l-Kur'an, es-Süyûtî (ö. 911/1505) Mü'terekü'l-akrân fi İ'câzi'l-Kur'an.

cehennemde olurlar, demektir. Önemli olan kısmı ise bu âyeti kerîmde 'نَعِيمٌ' ve 'جَحِيمٌ' kelimeleri ile 'أَبْرَارٌ' ve 'فُجَّارٌ' kelimeleri arasında 'zıtlıkları bir arada bulundurma' (Cevdet Paşa 1299:155) diye açıklanan Tıbâk sanatı vardır.⁶⁰

Bir başka örnek ise Tebbet sûresinin "فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِّن مَّسَدٍ" âyetidir. Bu âyet, Ebu Leheb'in boynunda hamalların ipleri gibi bağlanmış ipler vardır, manasındadır. Mazlumzâde, Hak Teâlâ'nın vasfedilen bu olayı ahirette olacak halini dünyada boyunlarına ip ile odun taşıyan hamallara teşbih ettiğini, "ahirette ateşten zincirler boynunda bütün cehennem ehlinin ateşini tutuşturmak için odun taşıy" manasına geldiğini, bu tabirin ancak Ebû Leheb'i tahkir ve aşiretinin yanında onu zelil etmek için olduğunu, söylemiştir.⁶¹

Diğer bir örnek "مِن أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَّرَهُ" (Abese, 80/18-19) âyetinde ki istifhamdır. Müfessir, bu istifhamın tahkir için olduğunu söyler. Yani "ey kâfir teemmül ve tefekkür et ki Cenabı Hak seni neyden yarattı? Seni az bir sudan yaratıp, sana lazım olan uzuvlarını verdi ve şeklini düzenledi", manasına gelmektedir.⁶²

c. Tefsirin Kelâmî Yönü

Mazlumzâde tefsirinde, Allah'ın fiilleri, Allah'ın vahdaniyeti (birliği), Hz. Peygamber'e sihrin tesir etmesi vb. birçok kelâmî konuya değinmiştir. Bu bağlamda Mutezile ve Ehl-i Sünnetin görüşlerine yer vermiştir. Bunlardan bazıları şöyledir:

Örneğin o, Felak suresinin tefsirinde Hz. Peygamber'e sihrin tesir edip etmemesi konusundaki görüşlere değinmiştir. Konuyla ilgili kaynaklarda zikredilen şu olayı anlatır: Hz. Peygamber'e hizmet eden bir Yahudi çocuk, Peygamber'in mübarek kılından alıp Lebid İbnu'l-A'sam adlı bir Yahudi'ye verdi. Bu Yahudi mübarek saç teline sihir yapıp on bir düğüm attı. Sonra Zervan denilen kuyuda bir taşın altına gizledi ve burada o düğüm altı ay kaldı. Bu zaman içinde Hz. Peygamber hasta oldu ve büyük elem hissetti. Tâ ki iki melek geldi ve başına gelen olayı açıkladı. Hz. Peygamber Ali, Zübeyr ve Ammar b. Yasir'i yanına çağırdı ve o kuyuya gönderdi. Kuyunun suyunu boşaltıp, zikredilen sihri çıkardılar. Ve bu olaydan sonra Hak Teâlâ Felak ve Nâs sureleri inzal edildi. Her bir âyetle bir düğümü çözüp sihri iptal ettiler.

Mutezile ehli bu âyeti ve Rasûl-i Ekrem hakkında sihrin tesiri olduğunu inkâr etmişlerdir, çünkü Allah (cc), Resûlü hakkında "Allah seni insanlardan korur. Şüphesiz Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmeyecektir." (Maide, 5/67) ve "Sihirbaz nereye varsa kurtuluşa eremez." (Taha, 20/69) buyurmuş iken bu söylenen nasıl sahil olabilir demişlerdir. Ayrıca Peygamberin meshûr (büyülenmiş olan kişi) olmasının nübüvvetine mani olacağını söylemişlerdir. Zira kâfirler onun hakkında meshûr demişlerdi, böyle olursa kâfirler doğrulanmış olur.

Buna karşılık olarak Mazlumzâde, Ehl-i Sünnetin şöyle cevap verdiğini aktarır: Kâfirlerin Hz. Peygamber hakkında 'O, kendisine sihir yapılan biri' demelerinde doğru olmaları gerekmez. Çünkü onlar böyle demekle Hz. Peygamber'in -haşa- mecnun olduğunu murat etmekte idiler. Hak Teâlâ'nın Hz. Peygamber'i şeytan, insan ve eziyet verebilecek hayvanlardan koruması nübüvvet yönüyledir. Beşeri yönüyle alakalı insana ârız olan hastalık, ölüm, yemek, içmek ve sihrin tesiri gibi şeylerin elbette ona da ârız olması caizdir. Bu hâl nübüvvetine bir hâlel getirmez.⁶³

Mazlumzâde bir başka örnekte "فَأَمَّا مَنْ نَقَلَتْ مَوَازِينُهُ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَّاضِيَةٍ" (Kâria, 101/6-7) âyeti hakkında Kelamcıların şöyle dediğini aktarmıştır: İyiliklerin ve kötülüklerin tartılması diye bir şey söz konusu değildir. Burada kastedilen şey, iyiliklerin ve kötülüklerin yazıldığı defterdir ki ona 'صُحُفٌ مَّكْتُوبَةٌ' (yazılmış sayfalar) denir, tartılan şey o defterdir. Bu görüşü aktardıktan sonra da bazılarının da 'مَوَازِينٌ' kelimesinin 'مِيزَانٌ' kelimesinin çoğulu olduğunu ve bu şekilde ta'zim için olduğunu nakletmiştir.⁶⁴

⁶⁰ Mazlumzâde, Tefsir-i Cüz'i Nebe, 26a.

⁶¹ Mazlumzâde, Tefsir-i Cüz'i Nebe, 106a.

⁶² Mazlumzâde, Tefsir-i Cüz'i Nebe, 19a.

⁶³ Mazlumzâde, Tefsir-i Cüz'i Nebe, 111b-112a.

⁶⁴ Mazlumzâde, Tefsir-i Cüz'i Nebe, 88b.

d. Tefsirin Fıkhî Yönü

Müfessirimiz Mazlumzâde, farklı sûrelerde Mezhep imamları başta olmak üzere birçok âlimin görüşünü aktarmıştır. Bununla birlikte caiz olup olmadığı tartışılan bazı konuları da delilleriyle birlikte bizlere aktarmıştır. Mesela, Felak Sûresi 5. âyetinde rukye⁶⁵ konusuna değinmiş ve bunun caiz olup olmadığı ile alakalı görüşleri, delilleri ile beraber zikretmiştir:

“Haset ettiği zaman hasetçinin kötülüğünden, (sabah aydınlığının Rabbine sığınırım).” (Felak, 113/5) âyeti hakkında rukye ile Allah’a sığınıp ondan yardım talep etmek caiz midir değil midir ihtilaf olmuştur. Kimi caizdir, kimi de caiz değildir demiştir. Caizdir diyenlerin delilleri şöyledir: Hz. Peygamber’in (sav) bir yeri ağrıdığında Cibril şöyle dua etmiştir: “Seni Allah’ın adıyla, sana eza veren bütün hastalıklara karşı sana okuyorum. Allah sana şifa versin.” Başka bir rivayette Resulullah (sav) bir hastayı ziyaret ettiğinde henüz eceli gelmemiş ise onun yanında yedi kere: “Allah’ın adıyla, büyük arşın sahibi yüce Allah’tan sana şifa vermesini dilerim” diye dua etmiştir. Hz. Ali’den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber bir hasta getirildiğinde yine şöyle dua etmiştir: “Ey İnsanların Rabbi! Hastalığını giderip, şifa ver. Sen şifa verensin. Senin şifandan başka hiçbir şifa yoktur.” Hz. Aişe dedi ki: Resulullah (sav) vücudunda bir yeri ağrıdığı zaman sağ avucuna İhlas ve Muavvizeteyn sûrelerini okur ve ağrıyan yerine sürerdi. Rukye ile ilgili şifa talep edip okuyanların delilleri bu hadislerdir. Rukyeyi reddedenlerin delilleri ise Câbir hazretlerinin rivayetiyle Resullâh’ın (sav) rukyeden men ettiği hadislerdir. Fakat nehiy olunan rukye, hakikati belli olmayıp, meçhul olan rukyedir. Yoksa Peygamber’den (sav) güvenilir bir şekilde gelen dualardan nehiy yoktur, diyerek duaların caiz olduğunu belirtmiştir.⁶⁶

e. Âyet ve Sûreler Arasındaki Münasebet

Kur’ân’ın ayetleri ve sûreleri birbiriyle ilintilidir. Zaten Kur’ân’ın mana yönünden kapalı âyetlerinin ilk açıklayıcısı yine Kur’ân’da bulunan diğer âyetlerdir. Buradan da yola çıkarsak âyetler ve sûreler arasında münasebet olmazsa olmazdır. Mazlumzâde’de bunlardan biri olan Fil ve Kureyş sûreleri ile ilgili iki farklı görüşü bize sunmakta ve şöyle değerlendirmektedir:

“Onları kışın (Yemen’e) ve yazın (Şam’a) yaptıkları yolculuğa ısındırıp alıştırdığı için...”(Kureyş, 106,2) âyetini açıkladıktan sonra Kureyş’in faziletinden, insanların onlara gösterdiği rağbetten bahsetmiş ve Fil ordusunun Mekke’ye ve Kureyş’e zarar verememesinin Allah’ın o mekânı ve onları koruduğunu anlamına geldiğini söylemiştir. Sonra da Fil ve Kureyş sûrelerinin tek sûre olduğunu ileri sürenler olduğunu belirtmiştir. Onların ilk delilleri, Ubey b. Ka’b’in Mushaf’ında bu sûrelerin bir sûre olarak yazılmış olmasıdır. İkinci delilleri ise, İbn Ömer hazretlerinin akşam namazının ilk rekâtında Tin sûresini, ikinci rekâtında ise Fil ve Kureyş sûrelerini besmeleyle ayırmadan okumasıdır. Diğer bir gruba göre (Kâdi ve diğerleri) ise, her bir sûre besmele ile ayrılmış başka bir sûredir. Bu sûrenin baş kısmındaki âyetin önceki sûre ile alakalı olması onu o sûrenin devamı yapmaz, zira Kur’ân’ın hepsi bir sûre gibidir, onun bazı âyetleri, bazı âyetlerini doğrular ve bazı âyetleri de bazı âyetlerini açıklar mahiyettedir. Onlar şöyle der: “iki sûre arasında ki her bir fasılının uygunluk arzemesi onları tek bir sûre yapmaz.” Buna göre ‘إِيْلَافٍ’ de ki ‘ل’ harfi ‘قَلِّعُوا’ (ibadet edin) kelimesine müteallik olur. Manası, “Hakk’ın onlara verdiği sayısız nimet”tir. Mazlumzâde, ifadenin “eğer diğer nimetler için ibadet etmiyorlarsa, hiç olmazsa kışın Yemen’e, yazın da Şam’a yaptıkları yolculuklar için ibadet etsinler” manasına geldiğini aktarmaktadır.⁶⁷

⁶⁵ İnsana zarar verebilecek her hastalığın, ya da zararlı bir hayvanın tesirini ortadan kaldırmak için yapılan okuyup-üfleme veya el sürme, yazı yazıp üstüne asma türünden yapılan işleme rukye denilmektedir.

⁶⁶ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz’i Nebe, 112b.

⁶⁷ Mazlumzâde, Tefsîr-i Cüz’i Nebe, 97a-b.

SONUÇ

Muhammed Mazlumzâde, 17. asırda Enderun'da yetişmiş önemli âlimlerden biridir. Eserin mukaddimesinde belirttiği üzere tefsir dışında başka alanlarda da hizmetlerinin olduğu açıktır, lakin diğer alanlardaki eserlerinin günümüze ulaştığına dair bir kayıt yoktur.

Tefsirin rivayet yönüne baktığımızda, Mazlumzâde'nin eserini belli bir metotla kaleme alarak, me'sur (nakli) tefsir dediğimiz Hz. Peygamber'in hadislerine yer vermiş, O'nun rahle-i tedrisinde yetişen sahabe ve tabiinin tefsire dair açıklamalarını ihmal etmemiş, gerekli gördüğü yerlerde kırâat ve sebep-i nüzul ile ilgili rivayetlere de değinmiştir. Ayrıca Arap adetleri ile ilgili açıklamalar yapmış ve gerekli yerlerde tarihi olayları da nakletmiştir.

Rivayet yönündeki zenginliğin dirayet yönünde de olduğunu söyleyebiliriz. Âyetlerde manası müphem olan kelimeleri açıklaması, nahiv ilmini gerekli yerlerde kullanması tefsirin dirayet yönünü ön plana çıkarmıştır. Bununla beraber fikhî konulara değinmesi, kelâmî birçok konuda açıklamalar yapması ve Mutezile ile Ehl-i Sünnet arasındaki görüş farklılıklarını açıklaması da tefsirin dirayet yönünü güçlü kılmıştır.

Genel bir değerlendirme yapacak olursak çalışmamızın konusu olan Tefsir-i Cüz'i Nebe, dirayet yönü azımsanmayacak derecede olmasına karşın, rivayet yönü daha ağır basan bir tefsirdir.

KAYNAKÇA

ABAY, Muhammed (1999). Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsirler ile ilgili Eserler Bibliyografyası: Divan Dergisi. 1999/1(6): 249-303.

ATAY, Hüseyin (1983). Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Aydar, Hidayet (2017). 17. Asır Osmanlı Tefsir Hareketine Panoramik Bakış. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları.

Cerrahoğlu, İsmail (2013). Tefsir Usûlü. ANKARA: TDV yayınları.

Cevdet Paşa, Ahmet (1299). Belâgat-ı Osmâniyye. İstanbul.

Karaçam, İsmail (2011). Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri. İstanbul: İFAV.

Muhammed Mazlumzâde. Tefsir-i Cüz'i Nebe. Süleymaniye Kütüphanesi. Hasan Hüsnü Paşa. No: 52.

Muhammed Mazlumzâde. Tefsir-i Cüz'i Nebe. Süleymaniye Kütüphanesi. Hacı Mahmud Efendi. No: 265.

Muhammed Mazlumzâde. Tefsir-i Cüz'i Nebe. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. Türkçe Yazmalar. No: 7301.

Öztürk, Mustafa (2015). Osmanlı Tefsir Mirası. Ankara: Ankara Okulu.

Süreyyâ, Mehmed (1998). Sicill-i Osmânî. İSTANBUL: Sebil Yayınevi.

